

СОЦИОДРАМА И ГЛОБАЛНА ЕКОНОМСКА И ПОЛИТИЧКА КРИЗА

SOCIODRAMA AND THE GLOBAL ECONOMIC AND POLITICAL CRISIS

Јасна Ј. Вељковић, доцент

Универзитет у Београду,
Факултет политичких наука, Департман
за социјални рад и социјалну политику
Јове Илића 165, 11010 Београд
jasnapsi@gmail.com

Jasna J. Veljković, Assistant Professor

University of Belgrade,
Faculty of Political Sciences, Department
of Social Policy and Social Work
Jove Ilića 165, 11010 Beograd
jasnapsi@gmail.com

САЖЕТАК

Кључне речи:

социодрама, криза,
улоге, група,
групна
психотерапија

Социодрама је акциона метода групног рада која се бави истраживањем конфликта и проблема садржаних у друштвеним улогама и логични је наставак психодраме, методе коју је развио бечки психијатар Ј. Л. Морено (1889–1974). Морено је био пионир у области групне психотерапије, социјалне психијатрије и импровизованог театра, филозофије и теорије спонтаности. За разлику од психодраме која се бави истраживањем унутрашњег света протагонисте, социодрама се бави истраживањем друштвених улога и стања свести људи који живе у одређеним друштвеним системима. Више од једне деценије у свету у коме живимо траје озбиљна економска криза која се продубљује и са собом повлачи остале кризе – политичке, социјалне, националне – чији су финални продукт унутрашње психолошке кризе које су лоциране дубоко у личностима људи данашњице. Економска криза је врста свемирске „црне рупе“ јер у њој неповратно нестаје не само оно што је лоше, већ и оно што је код људи људско. Ново време захтева нове улоге у мореновском смислу. Заправо, потребно је прилагодити се новој реалности. Шта се догађа када нове улоге не прихватамо, а старе се показују као неефикасне у нашем актуелном функционисању? Социодрама може да понуди алтернативне могућности. У овом раду ауторка покушава да дефинише појам социодраме, да би потом укратко приказала методологију и могућности њене примене, посебно у овим кризним временима.

Рад примљен:
10.3.2016.

Paper received:
3/10/2016

Рад прихваћен:
31.3.2016.

Paper accepted:
3/31/2016

ABSTRACT**Key words:**

sociodrama, crisis,
roles, group,
group psychotherapy

Sociodrama is the action method of the group work which can research the conflicts and problems contained in various social roles. Its creator was J. L. Moreno, a Viennese psychiatrist, who also invented psychodrama and sociometric method. In this paper, we have dealt with the possibilities of applying sociodrama as a method for exploring the state of social consciousness in times of social, economic and political crisis. Through the sociodrama action, we actually have the opportunity to experience and understand the nature of our social system and its impact on our personal and group roles and relationships. Only with this understanding we can better perceive and thus begin to solve some of the collective problems that we face. Sociodrama is used in trans-cultural work, especially in dealing with disparate types of conflicts and in order to reach an agreement and find a solution in relation to the "other side". New times require new roles or adaptation to the new reality. What happens when we do not accept new roles and the old ones prove to be ineffective in our current functioning?

Увод

Психодрама и социодрама су „две сестре“ потекле од истог творца, бечког психијатра Морена. Обе су уграђене у његову теорију спонтаности и креативности као и у теорију улога. Обе имају за циљ постизање спонтаности и располажу сличним методама и техникама које служе за истраживање различитих аспеката људских живота кроз конкретну акцију на сцени. Главни циљ социодраме је разумевање људских односа, комплетније и адекватније изражавање оригиналних (а често потиснутих) емоција, експериментисање новим и адекватнијим начинима понашања и постизање увида у значење које за нас и за друге имају различите интерперсоналне комуникације. Прве социодраме Морено је радио у Бечу почетком двадесетих година прошлог века, када је креирао и једну од својих првих социодрамских техника под називом „оживљене новине“. У том периоду Бечом је владала узнемиреност јер је Аустрија, земља губитник у Првом светском рату, остала без цара на престолу. У Мореновој социодрамаи „Оживљене дневне новине“, које су грађани Беча доносили на социодрамске сеансе, новински текстови одигравали су се на социодрамској сцени.

Морено је веровао у оно у шта многи од нас данас више не верују, а то је да се

колективна одговорност може култивисати и да то није илузија. Увиђао је да социјалне структуре имају потребу за лечењем, исто као и појединци. Психодраму и социодраму видео је као методе које би биле ефикасне у третману појединаца, група и друштва. Као што је многим појединцима потребна психијатрија, Морено је сматрао да је многим друштвима потребна метода социјалне терапије, коју је он назвао социјатријом [1]. Његова социјатрија је вид примењене психологије која намеће идеју третирања болесних елемената једног друштва холистичким приступом. Акцент није био на налажењу лека, већ теорија и метода које ће се односити како на социјална тако и на индивидуална емоционална значења. Као један од базичних проблема не само појединаца, већ и целог друштва, он види страх и немоћ када је у питању директна размена и аутентично изражавање интерперсоналних или међугрупних конфликта. Људи се плаше последица изражавања својих ставова, мисли и осећања и одлучују да ћуте, трпе и не говоре оно што мисле. Нису задовољни таквом одлуком и лоше се осећају због тога, а онда беже и од онога што осећају јер то ремети њихов „квезиментални комфор“. Самим тим укидају себи прилику за нове могућности и могућности промене уопште, јер промена захтева суочавање са претходним пропустима и грешкама. Само коригујући сопствене

грешке имамо шансу да коригујемо и друге, да коригујемо друштво односно свет. Зачарани круг се по Морену [2] наставља на тај начин што људи теже освајању позиција моћи како би побегли од доживљаја одбачености и понижености, те људи који су некад били уплашени стреме ка позицијама где ће се други њих плашити. Морено наглашава важност налажења метода на пољу људске комуникације и интерперсоналних односа који би „поправили“ незреле механизме одбране културе данашњице. О томе је писао пре педесет и више година. Можда је управо у XXI веку Моренова социјатрија са својим методама психодрамом и социодрамом потребнија више него икад. У овом песимистичном времену деструкције, насиља и владавине апсолутне моћи оптимистична је чињеница да су социодрама и психодрама не само наставиле да постоје, већ да на светском нивоу имају веома значајну улогу у лечењу рана душе – појединаца и група – са свим оним траумама које је донело данашње време.

ПОЈАМ СОЦИОДРАМЕ ДАНАС

Када је реч о социодрами у XXI веку, незаобилазна је новија дефиниција аустралијског социодраматичара Броунија [3], која би гласила: „Социодрама је метода учења која ствара дубоко размивање социјалних састава и друштвених сила које нас обликују индивидуално и колективно“ [3]. Кроз социодраму, заправо, имамо прилику да доживимо, искусимо, осетимо и разумемо природу наших социјалних система и њихов утицај на наше личне и групне улоге и односе. Тек са овим разумевањем можемо да боље сагледамо, а самим тим и почнемо да решавамо неке од колективних проблема са којима се суочавамо. То, наравно, укључује и конкретизацију социјалних система који су саставни део ситуације коју представљамо на социодрамској сцени. Многи људи у дискусијама и разговорима о дневној политици, друштвеним и социјалним односима могу бескрајно причати о томе шта би и како би чинили када би били на власти. У социодрами се особе стављају у улоге моћи, власти, политике и политичких вођа. Из такве перспективе много је

теже мислити, али је много лакше сагледати које су то силе које онемогућавају да мислимо или нас терају на одређена понашања у критичним тренуцима. Социодраматичар мисли у терминима социјалних система. Постоје различити системи: мали, средњи или велики, али свака група има свој систем и припада одређеном ширем систему. Сваки социјални систем, био мали или велики, има своју моћ, снаге и слабости и одупире се промени када се једном успостави. Сваки систем има своје организацијске принципе, моделе понашања и полуге. Тек када их спознамо, можемо размести како тај систем функционише и на чему се заснива.

Шта, заправо, ради социодраматичар? Он ради са реалностима које постоје у групи, региструје различите социјалне системе на сцени, истражује које социјалне снаге „оперишу“ и како оне утичу на понашање људи. У сваком тренутку нашег функционисања са собом доносимо наш персонални, групни и социјални свет. Водитељ социодраме мора да буде у сваком тренутку свестан постојања свих наших светова. Веома важна ствар у социодрамском групном раду јесте и добијање групне подршке.

Док се психодрама примењује у групи, у раду са појединцем који је протагониста своје личне психодраме, у социодрами постоји заједничка групна тема или питање на које група нема одговор, али га тражи кроз социодрамску акцију, а не кроз међусобну вербалну комуникацију. Социодрама се, дакле, фокусира на различите професионалне, друштвене и јавне људске односе, а не на приватни свет појединаца. То даље значи да је протагониста социодраме група, а не појединац. Социодрама даје прилику да се у групи истраже улоге које су нам заједничке – у одређеној групи, заједници, друштву или читавом свету у коме живимо.

МЕТОДОЛОГИЈА ПРИМЕНЕ СОЦИОДРАМЕ

Поставља се питање шта се дешава са методологијом примене социодраме, односно да ли се она разликује од методологије примене психодраме. Психодрама располаже богатим репертоаром својих акционих

метода, од којих је најважнија метода замене улога; следе методе дублирања, огледања, метода разговора са самим собом (када протагониста „озвучује“ своје мисли), метода презентације својих улога, презентација делова себе, презентација важних личности и односа из реалног живота итд.

Психодрама ради и са садржајима наших менталних репрезентација, односно унутрашњих слика којима дајемо „конкретан“ облик, боју, величину, а понекад и „укус и мирис“ те их представљамо на сцени. Имагинација је веома важна у психодрамама и Морено је назива „вишком реалности“ или „реалношћу изван реалности“. Кроз примену методе „вишка реалности“ у психодрамама можемо разговарати са онима који више „не ходају“ по животној сцени, разговарати са неживим, а нама важним предметима; дакле, све је могуће у циљу долажења до унутрашњег света протагонисте.

Све методе психодраме примењују се и у социодрамама са тиме што протагониста није центар сеансе, већ је то група или су то неке улоге које је група поставила као важне за све њене чланове у групној сеанси.

Делови социодрамске сеансе су исти као и делови психодрамске сеансе: загревање, акција и подела осећања, али је, за разлику од психодраме, у социодрамама протагониста група, тј. сви присутни чланови. Један од главних задатака водитеља социодраме је да загревање прилагоди датој групи, узимајући у обзир актуелни социјални контекст у коме се та група налази. Зато загревање у социодрамама треба да паралелно укључује помену та три нивоа: социјални, групни и лични. Социјални фокус је усмерен на спољашњи свет, на друштво у коме живимо или глобално људско друштво. Групни фокус се бави групном динамиком учесника који су присутни у социодрамама. Лични фокус је усмерен на унутрашњи лични свет индивидуа, са њиховим интимним темама које се често односе на њихов лични социјални атом, односно групе којима они припадају. Ова три нивоа стално су присутна и међусобно се укрштају и размимоилазе.

Посматрајући дечју игру, Морено је добио идеју за креацију психодраме. Научио је много о улогама гледајући дечје игре, а онда и „игре“ одраслих, те је захваљујући томе категорисао улоге на три групе: 1) соматске (као што су: улога онога који спава, који дише, који једе); 2) социјалне (улоге као што су: учитељ, лекар, полицајац, навигач, играч); 3) психодрамске улоге (јединствене су за сваку особу јер свака личност поседује свој сет улога и одиграва их на себи својствен начин). Дакле, била би велика грешка сматрати да социодрама „ради“ само са социјалним улогама, а да психодрама „ради“ само са психодрамским улогама. Све три врсте улога све време су присутне и у социодрамама и у психодрамама.

Социјалне и личне улоге стално коегзистирају и социодраматичар мора о томе да води рачуна када ради, односно да увек обухвата обе. Ако прихватимо дефиницију социодраме као врсте учења, онда морамо имати у виду и то да је учење могуће само ако дубоко дотакнемо индивидуални ниво. Ако је на социодрамској сеанси присутан низак ниво личног, онда је мала шанса за аутентично лично учествовање у групном раду, а самим тим и промену односно учење. Опет, ако у социодрамама допустимо да лично доминира, нећемо добити групни ниво и социјални фокус биће изгубљен. Зато је веома важно да почетак социодрамског рада, односно загревање, има јаку ноту доминације социјалног, али без покушаја гушења испољавања личног. Ово загревање има за циљ да група крене у социјалну акцију и истраживање.

МОГУЋНОСТИ ПРИМЕНЕ СОЦИОДРАМЕ ДАНАС

Социодрама се данас широм планете примењује у транскултуралном раду, посебно у решавању различитих врста конфликта, а у циљу постизања споразума и налажења решења у односу са „другом страном“. То може бити „непријатељ“, „други“ или онај који није „као ми“. Слободно се може рећи да је социодрама метода избора у раду са угроженим или угњетаваним популацијама.

Она може допринети томе да се изгради базично поверење таквих клијената који су веома често били изложени вишеслојним трауматизацијама. Највише радова и истраживања о томе презентовао је професор Келерман [4], психолог, групни аналитичар, социо и психодраматичар из Израела, некадашњи дугогодишњи председник Светске асоцијације за групну психотерапију. Интензивно је радио на решавању ратних конфликата, посебно са породицама жртава холокауста као и људима трауматизованим у различитим врстама катастрофа.

У свету се доста примењује социодрамски рад са различитим ризичним групама као, на пример, социодрама са оболелима од ХИВ инфекције – главну улогу има особа која је недавно сазнала да је оболела од АИДС-а, а остале улоге су улоге родитеља оболеле особе, њеног послодавца, партнера (партнерке), лекара, социјалних радника и, наравно, особе која је била преносилац инфекције. О томе је писао Блатнер [5]. Најважније методе у социодрами су методе замене улога, дублирања и огледања, уз примену и осталих психодрамских метода.

Групе људи које су биле изложене различитим врстама насиља: политичком, економском, расном, сексуалном и сл., који су били прогоњени, излагани подсмеху, обележени на неки начин, чак и сатанизовани, пате од базичног недостатка поверења и нису у стању да верују онима који раде са њима јер немају довољно поверења и емоционалне сигурности да изразе све оно што су доживели. Енглеска психодраматичарка Карп [6] водила је социодрамске радионице у Грчкој у периоду економске кризе (2003–2010); израелски психо и социодраматичари Ноар и Гот [7] укључени су у специјални психодрамски и социодрамски пројект под насловом „Конфронтација са холокаустом“. Овај пројекат посвећен је другој и трећој генерацији потомака жртава холокауста извршеног у Другом светском рату, а како је и даље у току, штампани материјал није био на располагању. У овом раду истражују се различити начини на које људи интернализују улоге агресора и жртве. У

скандинавским земљама социодрама се веома практикује у раду на конфликтима у институцијама и организацији тимског рада. У Русији се доста примењује социодрамски рад са широм популацијом ради у циљу прилагођавања силним променама које су се последње две деценије догодиле у овој земљи. Социодрама се веома практикује у раду са адолесцентима, посебно са онима који испољавају проблеме у адаптацији на друштвене и социјалне норме, као и у раду са студентима на многим универзитетима у свету, посебно са онима који похађају хуманистичке студије, у циљу спречавања различитих врста дискриминација као и раду на инклузији. Енглеска социодраматичарка Кирк [8] скоро две деценије практикује социодраму у раду са особама које имају аутистичне поремећаје. У Португалу, Шпанији, Бразилу и осталим латиноамеричким земљама социодрама се практикује са грађанством у циљу вежбања социјалних вештина и развоја.

Британски социодраматичар Крис Ендрјус [9] описује своју социодрамску радионицу у Београду пар година након НАТО бомбардовања. Свој приказ започиње следећим запажањем: „На путу од аеродрома ка Београду, куће оштећене у НАТО бомбардовању 1999. јасно су видљиве; руине су остале нетакнуте због страха од померања НАТО бомби у којима се налази осиромашени уранијум. У граду, траума и рат још су присутни у живим сећањима“ [9].

Израелски професор, социодраматичар и психодраматичар Келерман [4], борећи се за мир у свету, практиковао је деценијама социодрамски рад у Израелу са супротним и зараћеним странама, а потом и у многим деловима света по завршетку политичко-ратних конфликата. Покушао је да сачини социодрамску групу у Вуковару 2005. године; позвао је српске и хрватске посланике из области менталног здравља ради помирења након ужасних ратних траума. Нажалост, група није сачињена због тога што се колеге из Хрватске нису појавиле.

Ђурић и Вељковић [10], одмах након завршетка НАТО агресије на Србију,

почетком јула 1999. године, у оквиру свог тадашњег психодрамског удружења (Југо-словенска психодрамска асоцијација) водили су социодрамску дводневну радионицу са својим едукантима психодраме. Циљ организовања ове радионице био је покушај поновног успостављања нашег идентитета након ове, за српски народ велике, катастрофе. Радионица се показала као изузетно лековита не само у циљу растерећења од тромесечног пакла у коме су изнад глава летели „милосрдни анђели“ који су сејали смрт и рушили цивилне објекте, фабрике, мостове, пијаце, путеве и железнице са путничким возовима и путницима у њима. Ова радионица нас је све на социодрамски начин суочила са чувеним питањем на које до данас вероватно није дат одговор: „Ко је за све ово крив или одговоран“. Резултатима ове радионице био је посвећен читав један број домаћег часописа „Психодрама и групна психотерапија“ под насловом тематског броја „Рат и ми“ [10]. Међутим, оваква радионица се никада није поновила током наредних седамнаест година. Можемо размишљати о томе зашто, али прави одговор можемо добити само од групе, односно људи који су учествовали у раду радионице.

Након 2000. године дешавале су се многе трансформације у нашем друштву – промена друштвеног система из социјалистичког у капиталистички, промена власти, промена система мишљења, промена система вредности. Новац је постао нови бог и друштво све више материјалистички оријентисано. Губи се континуитет културног наслеђа. Бришу се обичаји неговани вековима који, заправо, чине културни идентитет српског народа. Губи се средиште српске културе, Косово и Метохија са свим споменицима, историјским знамењима и белезима. Бришу се трагови историје од којих скоро две трећине споменика културе сведочи о средњем и старом веку. Морено је увео *појам културне конзерве* који, заправо, означава културно наслеђе једног народа. Културну конзерву, према Морену, представљају уметничка дела, музичке композиције, књижевност, архитектура, наука и споменици културе.

Они су веома значајни за људе једне земље у ситуацијама претећим по опстанак нације, јер су извор снаге једне заједнице пошто сведоче о њеном историјском континуитету, снази и значају. Са новим друштвеним системом и новим политичким тенденцијама које се тичу уклапања наше земље у глобално друштво постајемо нација која бледи и убрзано нестаје, чији припадници, не баш свесни тога, губе доживљај своје националне припадности и улазе у дуги ред обезбојених и амимичних лица која чекају у реду карту у једном смеру за „боље сутра“.

Управо социодрама укључује тако значајну, а занемарену димензију реалности јер полази од становишта да размишљамо о томе како друштво обликује наше ставове, понашања и вредности и како ми као личности улазимо у наше унутрашње конфликте уколико нисмо у стању да се адаптирамо новим улогама које су нам „прописане“ – како би Морено казао: „Важан је социјални микрокосмос, али и макрокосмос“ [1].

КРИЗА У СВЕТУ, КРИЗА ОКО НАС, КРИЗА У НАМА

Фројд је, говорећи о људским односима [11], писао о томе да људска бића живе перманентно под претњом патње из три извора: први извор је сопствено тело које је, како год се трудили око њега, осуђено на старење, труљење и пропадање; то се не може догодити без бола и патње а извесност те неминовности улива човеку страх и анксиозност; други извор потенцијалне патње и претње људским бићима долази из спољашњег света који се снажним силама може устремити на нас и уништити нас, чак и буквално; трећи извор патње и претње по нас је друго људско биће које је као и ми и са којим смо у контакту. Он је сматрао да је претња која долази из последњег извора можда болнија него све друге претње. Ране које људска бића наносе једна другима остају у њима дуго времена што води ка трауми која је не само индивидуална, већ и колективна.

Велики трауматски догађаји као што су рат, терористички напади и природне

катастрофе производе неизмерну људску патњу и увек се преносе са индивидуалне у колективну сферу. Као што групно терапијски рад показује да људско понашање није одређено само персоналним карактеристикама, већ група моћно делује на појединца као и појединац на групу, тако и догађаји у свету, ма како далеко били од нас, ако су катастрофични, утичу на нас путем емоционалне индукције; тако и ми доживљавамо страх, иако се нешто догодило другим људима, а не нама. Страх и индукција страхом су универзални феномени. Катастрофе које су се догодиле на нашим просторима „улазе“ у нас, постају део нас и ми их носимо са собом, а да најчешће немамо свест о томе. Енграми страха, чак и много времена након катастрофе, задржавају се у нама. Светска економска криза, по речима бројних економиста, имала је за последицу настанак економских криза у мање развијеним европским земљама као што је Србија. Наша земља се налази у озбиљној и перманентној економској кризи. Неки стручњаци из области економије сматрају да је у питању само рецесија, те да је то директна последица светске економске кризе; други пак сматрају да смо успели да избегнемо економску кризу и да је почео излазак из рецесије. Опет, по уверењу других стручњака из исте области „потпуно је неприхватљиво и врло штетно“ [12] сматрати да је то истина.

Не заборавимо да је наша првобитна држава, која се звала Југославија, доживела распад и дезинтеграцију почетком деведесетих година након чега су уследили ратови на њеној територији, а у исто време су Србији „следовале“ деветогодишње санкције Уједињених нација и напослетку НАТО интервенција, са свим несагледивим последицама. Смена друштвеног система носила је са собом промене болне по нацију која је принуђена да се мења. Ако се фокусирамо на институцију у којој живе људи и у којој траже своје „уточиште“ – на породицу – позваћемо се на истраживање које је први пут реализовано у периоду од 1994. до 2001. године [13]. Ово истраживање бавило се утицајем свакодневнице на животне

догађаје у породици и главни закључак је да „губици надмашују добитке“. Наиме, већ у овом периоду, захваљујући ратовима на подручју бивше Југославије, исељењима у иностранство и сл., долази до пораста виталних губитака у породицама, а на плану биосоцијалне репродукције породица. Аутори овог истраживања (Болчић и Милић) сматрали су да је „понашање породица и њихових чланова на биорепродуктивном плану реципорочно условљено високим степеном егзистенцијалне угушености, тј. недостатком перспективе нормалног живота и свакодневном борбом за преживљавање чланова“ [13]. Веома је значајан податак да је индекс ратне угрожености тада износио 44,5 %. Цело становништво Србије 1999. године може се дефинисати термином „жртве рата“, будући да је читава зона Србије била ратна зона НАТО интервенције [14]. И након завршетка НАТО интервенције у доживљају становништва Србије остала је претња високог степена опасности миру и стабилности земље (и аксиозност проистекла најпре кроз промену друштвеног система, потом кроз ванредно стање које је следило после убиства премијера и проглашавање аутономије покрајине Косова од стране светске заједнице). Та опасност постоји у нашој свести и даље, а анксиозност се појачава сваком потенцијалном конфликтном зоном између „нас“ и „Запада“.

Закључак

Социодрама нам омогућава отворену сцену на којој је изражавање сопственог мишљења дозвољено; она нам омогућава и креацију групног мишљења које формира заједништво међу људима. Морено је говорио о потреби да се друштва лече на овај начин кроз социодрамски рад, јер човек је рођен у групи, живи кроз групе и кроз њих се остварује. У овој фази развоја светске заједнице, реалност је превише тешка и јасно нас упозорава да нешто у њој морамо мењати. Промена се дешава са променом стања свести великих група. Они који се одлучују на изолацију због тога што не могу да прихвате нове, а наметнуте улоге, одустају

од борбе, а самим тим и од могућности да дају свој мали допринос промени друштвене заједнице. Теорија и пракса социодраме још увек су у зачетку. Зато је кроз праксу социодрамског рада потребно стално тестирати реалност и пратити стање свести у групама. Да би се то догодило, неопходно је социодраму увести у шири систем изградње друштва у целини. Економска и политичка криза са последицама које су покренуле захтевају лечење оболелог глобалног друштва на свим нивоима, а пре свега психолошком и психосоцијалном нивоу. Ако психијатрија лечи ментално оболелог појединца, онда Моренова социјатрија са својом методом – социодрамом може бити метода избора за лечење друштва и друштвених група, јер је њен циљ подизање нивоа свесности друштвених група како би примереније решавали конфликте.

SUMMARY

Sociodrama is a method of action in the group work which explores the conflicts and problems contained in social roles. It is a logical continuation of psychodrama, the method developed by the Viennese psychiatrist, Moreno (1889–1974). Moreno was also a pioneer in the

field of group psychotherapy, social psychiatry and improvised theater, philosophy and theory of spontaneity. Unlike psychodrama which is engaged in the exploration of the inner world of the protagonist, sociodrama deals with the study of social roles and states of consciousness of people living in certain social systems. For more than a decade we have been living in a world affected by a serious economic crisis, which is deepening and entails other crises: political, social, national. The final products of the aforementioned crises are inner psychological crises that are located in the personalities of people today. The economic crisis is a kind of “Galactic Black Hole” because in it irreversibly disappears all that is human in man. New times require new roles in Moreno’s sense. In fact, it’s necessary to readjust to the new roles. What happens when we do not assume the new roles and old one showed inefficient in our current functioning? The sociodramatic play could offer us alternative possibilities.

In the theoretical part of this paper we will try to define the concept of sociodrama; then we will briefly present the methodology of application. After that, we will deal with the possibilities of application of sociodrama, in a different context, especially in times of crisis.

ЛИТЕРАТУРА

1. Moreno, J. L. (1943). The concept of Sociodrama: A new approach to the problem of intercultural relations. *Sociometry*, VI, 434-439.
2. Moreno, J. L. (1946). *Psychodrama*. New York: Beacon House, I.
3. Browne, R. (2011). Sociodrama with a marketing team. In: Weiner, R., Adderley, D., Kirk, K (Ed.). *Sociodrama in a Changing World* (11–29). Lulu-Online Self-publishing Book @e-Book Company.
4. Kellermann, P. F. (2007). *Sociodrama and Collective Trauma*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publisher.
5. Blattner, A. (2000). *Foundations of psychodrama: History, theory, practice*. 4th ed. New York: Springer.
6. Carp, M. (2011). Separate yourself from your failures: sociodrama of the current Greek financial crisis. In: Weiner, R., Adderley, D., Kirk, K (Ed.). *Sociodrama in a Changing World* (183-195). Lulu-Online Self-publishing Book @e-Book Company.
7. Naor, J., Gott, H. (2011). Confronting the holocaust through psychodrama, sociodrama and ritual. In: Weiner, R., Adderley, D., Kirk, K (Ed.). *Sociodrama in a Changing World* (207-213). Lulu-Online Self-publishing Book @e-Book Company.
8. Kirk, K. (2011). Walking the Spectrum: training in autism spectrum conditions. In: Weiner, R., Adderley, D., Kirk, K (Ed.). *Sociodrama in a Changing World* (323-339). Lulu-Online Self-publishing Book @e-Book Company.
9. Andrews, K. (2011). Belgrade Catharsis. In: Weiner, R., Adderley, D., Kirk, K (Ed.). *Sociodrama in a Changing World* (169-172). Lulu-Online Self-publishing book @Book Company.
10. Ђурић, З., Вељковић, Ј. (2004). Рат и ми. *Часопис за групну психотерапију и психодраму*, I(1).
11. Freud, S. F. (1986). *Group psychology, civilization and its discontents and other works*. 4th ed. London: Penguin Books.
12. Ковачевић, М. (2010). Узроци дубоке економске кризе у Србији. *Школа бизниса* (3), 4.
13. Болчић, С., Милић, А. (2002). *Србија деведестих*. Београд: Институт за социолошка истраживања.
14. Вељковић, Ј. (2014). *Психодрама и промена*. Београд: Задужбина Андрејевић.
15. Bion WR. (1987). *Second Thoughts*. 2nd ed. London: Maresfield.